

ҚАРАҚАЛПАК ЫРЫМЛАРЫ

Алланазар ӘБДИЕВ

ҚАРАҚАЛПАҚ ЫРЫМЛАРЫ

Ырым барлық халықтарда да бар. Әсіресе қарақалпақтар жүдә ырымшыл келеді. Бұның хеш бір жаман жери, зәлели жоқ. Ырымдарды басшылыққа алып жүрсең қайта хәр қандай жаманлықтардан, ауырыу-сырқаулардан, патаслықтан, жат илдеттерден... сақат болып, аман жүресең. Егер ырым зиянлы болғанда бүгінге шеккем жетіп келмес еді. Көпшілігінің (әсіресе тәуіпшілікке байланыстыларының) илимий тийкары барлығы илим тәрәпинен анықланған.

Филология илимлерінің кандидаты, «Антик дүнья» халықаралық илимий академиясының академигі, жазыушы, журналист Алланазар Әбдиевтің жыйнап, таярлаған бұл «Қарақалпақ ырымлары» кітабы Сизлердің қолыңыздан түсірмей жүретуғын қолланбаныз болады деп ойлаймыз.

Пикир билдиргенлер:

- А.Пахратдинов — филология илимлерінің докторы, профессор, Қарақалпақстанға мийнети сиңген илим ғайраткери, халықаралық академия академигі.
- Ф.Палымов — Қарақалпақстан Республикасы Баспасөз хәм хабар агентлиги директоры, филолог

ЖЫЙНАУШЫДАН

Сонғы уақытлары Ғәресизликтің шарапаты менен «көзиміз ашылып», «онды-солымызды» танып атырмыз. Усының нәтийжесинде диний қалдықтар ретинде қараланып келген халқымыздың көплеген үрп-әдеттери қайта тикленбекте.

Усындай бір пайытта халқымыздың нешпе бір әсирлик бай өмирлик тәжірибелеринен дөреген, адамларды, жасларды жақсы, тууы, саламат, тәртіп-тәрбиялы, тазалықты, ауызбіршиликти, сыйласықты, әлеп-икрамлы болуға, келешекке жақсы нийет пенен қарауға, тәбият заңлылықтарынан хабардар етиуге, оннан қорғаныуды, сақланыуды үйретіуге, өз динин берик ушлауға бағдарланған халықтың хасыл мийрасларының бири — ырымдарды жыйнау кешиктириуге болмаитуғын әхмийетли ұазыйпа болып есапланады. Сонлықтан да биз бұл миннетти перзентлик ұазыйпамыз деп билип мойнымызға алып, жыйнауға 1989-жылдан кирисип, бұның үстинде 1995-жылға дейин үзликсиз жұмыс алып бардық. Нәтийжеде бұл бахалы халықтық мийрастың бир-бирине уқсамаитуғын, өзгеше, хәр бири өз алдына мақсетти гөзлеген 700 ден асламын (бир ырымның бир неше вариантлары да болады) жыйнауға миясар болдық. (Тийкаргы информаторлар: Бийбикатша Ақылбекова, Зульфия Абдиқадирова, Аяпберген Сапаров х.б.). Жыйналғанларынан бир дүркини «Арал» журналының 1992-жылғы 2-санында жәрияланды.

(Усы жерде бир шегинис етип, жүрегимди сызлатып жүрген, баспасөзде айтылмай, лекин айтылмаса болмаитуғын, бүгін қатты рети келип турған бир хақыйкатлықты айтып жәрия етежақпан: жыйналған ырымдардан тәуіпшілікке байланыстылары «Қарақалпақ халқының тәуіпшілікке байланысты ырымдары» деген атамада кирис сөзи менен «Арал» журналы редакциясына тапсырдым. Ол 1992-жылғы 2-санының 86-90-бетлеринде «жыйнаған: А.Әбдиев» деп жәрияланды. Қызығы, журналдың 90-91-бетлеринде мен тапсырған ырымдардың бир бөлегі «Тууыскан халықтар ырымдары» деген атамада «русшадан аударған: Ө.Нурпейсов» деп берілген. Онда 38 ырым берілген болса бәри де меники, сөзбе-сөз, мәниге-мәни. Хайран қаларлық жағдай. Күпөкүндиз урлық. Урлық дейин десем журналист Өтебай Нурпейсов «Аллажалла, мен ырымдарды аударып берген жоқпан. Улыұма бұл материалдан түк хабарым жоқ» дейди. Материал жәрияланды, автор билмейди?! Ол қалай деп, оннан бетер хайрандар қалып жүрсем, 1993-жылы «Қарақалпақстан» баспасынан «Халық ырымдары» деген атамада «жыйнаған

хәм баслаға таыраған Таңатар Жумамуратов» деп китап шығып турыпты. Ол киби китапшасында мениң жыйнап «Арал» редакциясына тапсырған ырымларымның басылғанларын да, басылмағанларын да (басылған, басылмағанын да редакциядағы өзине тәбия хызметкерден алған, ким екенин де абайлайман. Сөйтип қалем қақыдан болсын, мәпленген) өзине ийемленип, «ортақ ырымлар» деген бөлімге киргизип жиберитти. Өне, хайранның үлкени! Мен бул урлықты, қызғаныштан туылған көз көреки бассыныушылықты дейин бе, ўақтында билдим. Лекин өзим аспирантурада оқып, кандидатлық диссертация жұмысынан мурын сүңгириўге ўақтым жоқ пайыт болғанылықтан даўласып, қақыйкатлықты орнына қоя алмаған едим...).

Ал, барлығы жыйналып болынғаннан соң мазмун, бағдарына, неге байланысly пайда болғанына карап өзимизше түрлерге ажыратып, азғана болса да системаға түсирип болып, 2006-жылдың 2-сентябринен (№38(217)) баслап, тап 2007-жылдың 7-апрелдеги (№14(245)) санларында хәптелик газета — «Мәденият хәм спорт»-та бастырып шығардык. Усы жерде айта кететуғын бир нәрсе (бул газетаның бас редакторы сыпатында мен бул ырымлар газетамыздың максет-ўазыйпасына киретуғын болғанлықтан жәриялаўды баслағанбыз) ырымлар газетаның 26 санында жарык көрди. Оқыўшылар менгерип, үйренип алсын хәм газетаның келеси санларының да қызыклы болыўы, оқыўшыларды газетаға ынтықтырыў ушын аз-аздан (10-30 дан) берип бардык. Қақыйкатында да оқыўшылардан ырымларды басканымызды қоллап-қуўатлаған көптеп хатлар алдык. Халықтың миллий мийрасқа қызығыўшылығының күшли екенлигин усында сездик. Солай етип биз жыйнаған 704 ырымның дәслепки 521 и халыққа жетип барды. Ал қалған 183 ырым бир себеpler менен басылмай тоқтатылды.

Халық тәуипшилигине болған талап, зәрүрлик тек бүгин ғана емес, ал сол кеңес ҳүкиметиниң дәслепки — қадаған етилген күнлеринен баслап-ақ туылған. Бирақ талап қанаатландырылмай, қайта оның раўажланыўына тоскынлық жасалды: тәуиплер, порканлар, палкерлер, «көзашықлар» қатты куўдаланылды. Соның нәтийжесинде олардың саны азайып, бай емлеў тәжирийбелери атадан-балаға өтпей, умытылып бармақта. Усындай себеplerге байланысly биз, биротала умытылып кетпес ушын халық тәуипшилигине байланысly хәм басқа да адамлардың турмыс тиришилигине пайдалы халықлық ырымларды жыйнап, бастырып, кең жәмийетшиликке жеткерийди макул көрдик.

Ырымларды баспасөзде жәриялаў тәуиплер ушын ғана пайдалы қолланба болып қалмастан, медиклер ушын да, улыўма халқымыз ушын да үлкен әҳмийетке ийе. Себеби, оларды билиў арқалы биз ҳәр қыйлы

кеселликлерге ушыраўдан сақлансақ, екіншиден, ҳәр түрли аўырыўлар менен наўқасланған жағдайда тез жазылып кетиўимиз итимал. Өйткени, бул ырымлардың көпшилигин ислеў көлеген адамның да қолынан келеди. Бирақ адамларда ырымға, халық тәуипшилигине болған көзқарас түрлише. Айырымлар елеге дейин оған диний қалдық ретинде қатнаса жасайды. Лекин, биз айтар едик, тәуипшиликке байланысly халық ырымлары динге байланысly пайда болған емес, ал медицинаның емлеў усыллары сыяклы тәжирийбеден дөреген өзгеше емлеў түри. Сонлықтан да буларды тек динге байланысly (әлбетте, динге байланысly шығарылғанлары да жоқ емес) пайда болған ырымлар деп есаплаў түптийкарынан көте, ал буны халқымыздың арасында шыпакерлер болмаған ўақытта адамлардағы ҳәр қыйлы кеселликлердин алдын алыў (усыған итибар берин, тек емлеў емес, алдын алыў) хәм емлеў хызметин аткарып келген халық тәуиплериниң емлеў усыллары деп қараў тийис хәм солай да.

Тереңирек үңилип карасақ, бул ырымлардың қай-қайсысында да илимий тийкар жоқ емеслигин көриўге болады. Мысалы: «Жийдениң астында уйыклаўға болмайды, жин урып кетеди» деген ырым бар. Бул хәзир илимий жақтан да дәлилленди: жийдениң гүли өзинен адамның басын айналдыратуғын (нервине тәсир ететуғын) зиянлы газ бөлип шығарады екен; «Жерик хаяллардың, хәтте, оның күйеўиниң де түйсиниң гөшин жеўине болмайды» деген халық ырымын да шыпакерлер бийкарлай алмайды. Енди мына төмендеги ырымға нәзер салайык: «Әўлийеге қарап қолыңды шошайтсаң, қолың сынады», ямаса «Әўлийеге қарап қол шошайтыўға болмайды. Егер билмей қалып шошайтып қойсаң, үш рет аўырғанша тислеў, яки бармақты аяққа басыў лазым» деген ырым бар. Буны көпшилик адамлар нағыз диний ырым деп есаплаўы тәәжип емес. Бирақ биз буның да илимий тийкары бар екенлигин, бүгинги күни дәлилленгенлигин Рустам Обидтин 1992-жылы Ташкенттеги «Фан» баспасынан шыққан «Дуонинг кучи» деп аталған китабынан үзинди келтириў арқалы көрсетпекшимиз; «Жазыўшы Евгений Березиков «Звезда Востока» журналының 1990-жылы 8-9-санларында жәриялаған «Полтергейстке кириў» атлы илимий көркем шығармасында көплеген әўлийе-әнбиялардың, соның ишинде Имам ал-Бухарийдың, Бахаўатдин Накшбандийдин қәбирлеринен күшли биоэнергияны сезгенин айтады. Руўхы күшли адамлардың биоэнергиясы да күшли болып, әсирлер өтсе де жоғалып кетпейди. Березиков Сарандиб (Цейлон) атаўындағы Әўлийе Будда ибадатханасында болып, алтын қалпақша астында сақланып атырған Будданың тиси төрепке қолын

созғанда оннан келген күшлі қуат (энергия), хәтте, қолын күйдирип жиберіуге сәл қалғанын жазады. Ал қараң, Будданың өмір сүріп өткеніне 2,5 мың жылдан да асып кетті!» Және бір адамдар онша ісенбейтуғын ырым («Егер бала ауыра берсе, атын өзгертіп шақырсаң тәуір болып кетіуі мүмкін») туұралы: «Исминің (аттың) өзгеріуі адамның минез-құлқына хәм тәғдирине қатты тәсір етеді, деп үйретеді, нумерология илими» («Фан ва турмуш» журналы, 1992-жыл, №1, «Өлім этнографиясы» мақаласы, авторы Махмуд Назаров. Келесі пикирлер де усы мақаладан келтириледі). «Хәр қандай исм хәрип-сеслерден қуралады, оны айтқанда хәр бир хәрип-сес өзине тән вибрация (тербеліс) пайда етеді. Нумерологияның айтыуынша, исм өзгертілгенде оның вибрациясы—жана сеслердің басқаша тербелісі (айтылуы, жаңғырығы) минез-құлқыты әсте-ақырын өзгерте баслайды».

Минекей, көріп отырмыз, ырымларға ісенбеуге хеш жол жоқ екен. Лекин, халқымызда «Қарақалпақ ырым етеді, ырымы қырын кетеді» деген гәп бар. Бунда да жан жоқ десек алжасамыз. Бирақ, бул гәптин халық ырымын бийкарламайтуғынлығын, тек айырым тәжірийбесіз тәуіпсымақлардың дурыс емлей алмағанылығынан шыққандығын билеміз.

Солай да биз ырымларға ісениу, ісенбеуді хәр қимнің тәнхә өзине қалдырамыз. Лекин, оларға «ескиликтің қалдығы» деп қолды бир силтеп қараушылық бизің сауатсызлығымыздан, дүньятанымымыздың, ой-өрісимиіздің тарлығынан дөрек беретугынлығын, керисинше ата-бабамыздың әсирлік тәжірийбелеринен дөреген емлеу усылларына, халыққа менсінбеушилик болатугынлығын ескертеміз.

Және бир айта кететугын нәрсе, биз жыйнап, нәзеринізге усынып отырған ырымдар, халқымыздың әсирлер дауаында бай тәжірийбелеринен дөреген хасыл гәзийнесинің «қамыр ушынан пәтири». Соның ушын да биз, сиз—әдиули оқыушыдан өзлеринің билетугын ырымдарды жыйнап, газета-журналдарға тапсырып, олардың еле де көплегі жыйналуына, улуғмахалықлық мүлікке айналуына өзлеринің қалыс жәрдеминіңді аямауыңызды өтиниш етип қаламыз.

Сизің саламат, хәр төреплеме сақ, зийрек жасауыңызға азғана болса да жәрдемимізді тийгизе алсақ, өзимізді бахтияр деп есептейміз.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ЫРЫМЛАРЫ

I. ТӘУІПШИЛИККЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМДАР

1. Қырқынан шықпаған нәрестенің үстине шийки гөш алып кириуге болмайды. Етлик шығады.

2. Баланың денесінде қалы болса, ени ауып кеткен болса, атын өзгертіп шақырған дурыс болады (Мәселен: Қалбай, Ендирбай, Қаллыгүл).

3. Бала уйқылаған уақытта дастығының астына нан, пышак, я пияз койсаныз шоршымайтуғын болады.

4. Басты түнде жууып, оның сууын түнде төкпеу керек. Аязлап, бас ауыруы болуы мүмкін. Бұған байланысly, Түнде жууған бастай болма,

Харам ишкен астай болма, — деген ата-бабадан қалған сөз бар.

5. Асты ишкің келип турып ишпесең де, ишкің келмей ишсең де сауалың бересен.

6. Еки қабат қатын шашын буйралатпауы керек, баланың киндиги оратылып қалады. Сондай-ақ шашын қыйдырмауы да зәрүр.

7. Жүкли хаял салма бойына далаға шықса, баласы ақпақлақ болады.

8. Қорыққанда, жаман түс көргенде ийис шығарып, қонсы-қоба, жетим-жесирлерге шелпек тарқатылады.

9. Бала шоршымау ушын бесигинің бетин жауып қойуы тийис.

10. Басында дууа бар адам ийтаяқтан күнде азанда үш мәртебе ийттей болып шалпылдатып суу ишсе дууасы кетіуі мүмкін.

11. Ешекжем баланың үстине шықса күнде азанда етегине жем салып, ешекке жегізсең кетеді.

12. Етлик шыққан балаға таза балық қанын, яки сүттин көбигин жағасаң.

13. Емизиули ана бир нәрседен дәме етсе емшеги ауырады, іседі. Сонлықтан дәме етеді деген нәрсесин әкеліп беріу шәрт. Үйдің жанында той-мереке болса да ауқаттан алып келіп беріледі.

14. Еки қабат ҳаял түйениң төшин жесе, босана алмай, қыйланып көп жүрип қалады.

15. Қара сууға, отқа күйип қалған адамнан күйип қалдын ба деп соралмайды, улғайып кетеди.

16. Күйикке киши дәрет жақса, ақ май, қатық жақса болады.

17. Хәрре шаққанда киши дәрет яки ылай жағылады.

18. Мурын ишине жара шықса киши дәрет атсаң тез жазылады.

19. Тандырға себилген суудан ипсең бетіңе сепкил түседі.

20. Көзіңе шөп тийсе, сол тийген зат пенен ушықлайсаң, яғный көзіңнің алдында айландырып үш мәртебе «ушық-ушық» деп қайталайсаң.

21. Терискен оң көзіңе шықса шөп қолға (ортанғы еки бармаққа), шөп көзіңе шықса оң қолға сабақ байлайсаң.

22. Терискен шықса татылмаған таза ийнени орамалыңа, яки жағаңа қадап қоясаң.

23. Шүйел шықса қанша шүйел болса бөтекениң ишине сонша бийдай салып босағаға көмессең. Сондай-ақ ашыушақ қыздың шашынан алып шүйелге байласаң да кетеди.

24. Жылан жылы адамлар қумға түсіуге болмайды. Ети аламыш болып кетедимиш. Жылан жылы қум ызғар болады деген де түсиник бар.

25. Баласы турмағанлар орын, ел жаңалауы керек.

26. Балықтың қаны да көп ауырыуларға ем.

27. Ийттийме болған баланы шошканың майы менен сылайды. Сондай-ақ шошқа майы менен сыланған балаға көз тиймейді, ийттийме менен ауырмайды.

28. Тырнақты қырыуға болмайды. Бахытсыз боладымыш.

29. Егер баланың үстине шыйқан яки етлик шыға берсе, бир сулыу кийим кийгизип қоясаң. Сол кийимге биреу таңланып, суп-сулыу екен, десе, жууап ретінде: сатаман, аласаң ба? Ала ғой, деп бир нешше мәрте айтасаң. Бирак сатпасаң да болады.

30. Құлағыңа сырға тақсаң жара болып кете берсе, сол сырғаны жақын жердегі дәрьядан өтип, сол жаққа таслап кетсең, ағайын қызларына берип кетсең хәм өзің баскасын алып таксан, құлағыңа хеш нәрсе болмайдымыш.

31. Жылы қоян адам қоян, қой жылы тууылған адам қой, ямаса тауық жылы тууылған тауық х.т.б. сойыуына болмайды.

32. Еки қабат ҳаял тигис тикпейди, баланың киндиги оратылып қалады.

33. Жас келіншек рапийда тикпейди, көтермей қалыуы мүмкін. Кемпир адам тигеди.

34. Кесирткени көргенде ауызды ашпау керек. Ашсаң, тисинди санаса тисің түсіп қаладымыш.

35. Кишкене, тили шықпаған баланы айнаға қаратыуға болмайды. Тили шықпай қалады.

36. Құлақ аға берсе, қартайған адамның топырақ жалама бауырсағын писирген майынан тамызылса, құлақ ағыуы қояды.

37. Баланың иши тырысса ақмайды сәл ысытып, тула беденіне жақса, тырыспасы жазылып кетеди.

38. Кешқурын, батаре күнге қарсы уйықлауға болмайды. Қәсте адамды да тикейтип отырғызу керек. Себеби жатсаң, өлінің есабына кирип кетесең.

39. Тили шықпаған нәрестени үйде жалғыз таслап кетиуге болмайды.

40. Кешқурын суу бойына барыуға болмайды.

41. Гөне тамда уйықлауға болмайды.

42. Жийдениң астында да уйықлап қалуға болмайды.

43. Таза түскен келін қырық күнге шекем бир өзи (жалғыз) түнде далаға шығыуына болмайды.

44. Бала қуса берсе, шешеси биреудің (бийкешинің болса, мөлелсизлеу болады) алып киятырған сууын төгіп, ашыуландырса, қояды.

45. Күлге дәрет сындыруға болмайды.

46. Емшегі ауырған ҳаял жай, жер, тандыр қушақласа тәуір болады.

47. Сууды қазанға қуып, көп дуз салып қайнатып, соң оны үлкен ләгенге алып, бели ауырған адам отырса, тәуір болады.

48. Балаға айдың сөулеси түссе шоршығыш келеді.

49. Журттан өзгеше етип — адамлар таңқалатуғындай жақсылап жай салсаң кирер есикке, яки жайдың адамлар көретуғын жерине шийшеге салып яки түйіншикке түйіп дуз, бурыш, яки пияз қыстырып қоясаң. Ерсилеу затлар, мәселен, қошқардың мүйизи х.т.б. қыстырсаң да болады. Сонда адамлардың көзи тиймейді.

50. Бир жерге барып сол жерден мәнісиң болмай кайтсаң, яки тууыу үйинен, смлеуханадан келсең, үйге от атлатып кириу керек.

51. Көзжара тилсуктан шығады. Бундай уақытта әрұаклы, тәуип адамларға қақтырыу, ушық шығарту тийис.

52. Ер-катын татыу турмаса, олардың биреуін дууалап татыуластырыуға болады. Лекин, оның ақыбети жақсы болмайды! Жас басқаннан соң бастан х.т.б. жерден услап кесел болуы мүмкин. Бирак, ерли-зайыпты татыуластыратуғын ысык дууа дегеннің зияны жоқ емиш.

53. Туумаған хаялды атасының басына зияратқа апарады.

54. Жарымжан, бир мүшеси кемис адамларды да кәраматлы әулийелерге, ата-бабаларының басына үш пийшемби қатнатады.

55. Туумаған хаял я болмаса баласы турмайтуғын нашар тууып атырған келиншектің үстине кирип, бир нәрсени аласлап таслап кетсе, сол хаялға өтедимиш.

56. Көз тийгенде тәуиплерге тилсук шығартады, сорытады.

57. Ийттийме баланың иши өте, яки киндиги шыға беретугын болса, киндигин шымшыу, бурау тийис, айтымын айтып. Айтым: «Мен де кайттым, сен де кайт».

58. Өли үйден шыққанда (қоңсы-қобадан шыққанда да) баланы көтерип туруу керек, уйыклап, жатып қалмауы зәрүр. Есауан т.б. болып кетиуі мүмкин.

59. Өли жатқан топырақты басыуға болмайды. Аяғың тартылып қалады, шоршый беретугын боласаң х.б.

60. Күл, кирдің сууын бассаң аяғың қақсайды.

61. Бир нәрседен қатты қорықсаң, садақа таркатып жиберсең болады.

62. Аяғың, белиң т.б. жерін қақсаса, қумға, дузға түсесен.

63. Бир жерінде нуқсаны бар адам (әсиресе, басында қалы бар) ел басқарса, ел бүлинедимиш.

64. Келген адамнан, балама көзи өтти, деп гуманлансаң дәрхал басқан изин, услаған қапының тутқасын, табалдырықты пышақ пенен қыйганның, атанақ стип кескеннің ырымын етесен.

65. Нәресте үстине келген адам, қайтарсын баланың бет алдына, желкесине түпириуі шәрт. Көзи өтти деп гуманланған

адамды әкеліп түпирттириу керек, ямаса кымбат, жаны ашыйтуғын кийиминен кесип алып, нәрестеге түтетгиресең.

66. Бала қусса таңлай тисин бастырасаң.

67. Нәрестенің аузын жара басса анасының иш кийими менен ысады.

68. Әруағы бар адам пәтия алып, адам смлемесе, майырылып қалыуы итимал.

69. Балаға ер адамның ийти (көзи өтсе) тийсе денеси сууык, ал хаял адамның көзи өтсе ыссы болады.

70. Көз тийген бала қусады, иши өтеди, мурнының үсти көгерип, демде азып, солып қалады.

71. Тамағы ауырған адамның тамағын азанда қолдың бармақларын ыссы шәйнекке, пешке басып, тамағын басыу тийис. Айтымы: «Менің қолым емес, Бийпатпа пийримнің қолы. Мен де қайттым, сен де кайт» х.т.б. деп.

72. Өлинің жатқан орнына жетисине, хәтте, қырқына шөктем түнде шам, шыра жағып қойуу лазым. Өйткени, бул уақытлары өлинің жаны, руұхы сол жерлерде гезип жүредимиш.

73. Көз өтпесин, деп кишкене балалардың топпысына пәр қыстырады. Яки бас, үстки кийимлерине дуз, бурыш тигип қояды. Қартайған кемпир-ғаррының намазына шашылған теңге, тийинларды да тесип тигип қойса болады. Бетине күйе жағылса да көз тиймейди.

74. Үлкен адамлар да журттан өзгешеленип байып, яки хәмеллерге көтерілип, абырайы артып т.б. баратырса, көз өтпеуі ушын қалтасына дууа, бурыш, дуз салып жүрсе болады.

75. Жолдың бир жерінде қан төгилген болса (жол апатынан х.б. себеппи) сол орынға апарып жан шығарса (мал сойылса) бахытсыз хәдийсе қайталанбайды.

76. Балықтан, әсиресе, ылақадан соң қатық ишиуға болмайды. Денең аламышланып кетеди.

77. Босанған хаялды жалғыз таслап кетпеу тийис.

78. Қызылша шыққан баланың үстине кириу қадаған. Сол үйдің иргесине пахта илдирип қояды, белги ретінде.

79. Туберкулез бенен ауырған адамлар порсык, кирпичикеннің гөшпин жесе тәуір болады.

80. Шошканың, ийттің майы өкпе кеселине дауа.

81. Жерик асты қалай болмасын тауып бериу шәрт.
82. Суу шақырған адамның кийимин көзинше сууға ығызасан. Сонда суушақырыу кеселинен аман қутылады.
83. Асыл-асыл кеселине ушыраған адамның көзинше сол асылған арқанына ийт яки пышық асасан. Сонда шоршынып тәуір болып кетиуі мүмкін.
84. Мый, өрмекши, түскен суудан ишкен адам асыл-асыл кеселине ушырайды.
85. Бесбийдай, мендуғананың дәнин жеген адам жинли болып кетеди.
86. Көзге түскен ақты биринши болып көрген адам билдирмей шаппаты менен шекесине урса, кетеди.
87. Көзине ақ түскен адамнан, ақ түсти ме? — деп сорауға болмайды.
88. Нәрестелердің кийимин қараңғы түспей, ай шықпай турып үйге киргизиу зәрүр. Сонда бала шоршымай уйықлайды.
89. Қандай адам болса да шийки гөштин жанында уйықлап қалыуына болмайды. Гөштин ийиси урып адам жинли сүрейленип кетиуі мүмкін.
90. Бала уйықлап атырғанда бетин жауып қойыу тийис. Болмаса келген адамның бирден нәзери кетип, көзи тийиуі мүмкін.
91. Туумаған хаял ер баланы сүннет еткендеги алып таслаған ушын жесе, көтерип кетедимиш.
92. Жүкли хаял түйенің гөшин, сүтин, шубатын өзи де, күйеуі де бөлек ишиуге болмайды, себеби хаялдың босаныуы уактынан өтип кетиуі мүмкін. Ал биригип жесе, ишсе хеш нәрсе етпейдимиш.
93. Емизиулі апа бир нәрседен яки аязлап емшеги исип кетсе, аяздан болған жағдайда өли жууған қолғап пенен қаксаң кетеди. Табакқа суу қуйып, ишине марганцовка салып қайнатып, соның пууына тутсаң да кетеди.
94. Жас балалардың дуздан қам қалып қызарып кете беретуғын жерлерин ямаса сууласып кете беретуғын жараларды киши дәрет пенен жууға кетеди.
95. Ийттийме менен ауырған балаға әдираспан түтетсең, яки сүйекти отқа таслап күйдирсең де бала тәуір болып кетеди.

96. Таза жайға киргенде, яки көптен бери адам отырмаған жайға көшип келгенде, жайдың ишин от пенен аласлап, әдираспан түтетип шығыу зәрүр.
97. Анасына уқсайтуғынлар — бахытлы болады.
98. Шүйеллерден қутылу ушын сабақты алып, қаппа шүйелің болса, сонша түйин түйип, сабақты үйдің кирер босағасына жерге көмип таслайсаң. Сабақ ширигенде шүйеллер де жоқ болады.
99. Шүйелди айға қаратсаң кетеди.
100. Малдың қанын басыуға болмайды.
101. Түнде қудыққа үнилийге болмайды. Қорқып, шоршынып, тилден қалыуың яки т.б. қолайсыз жағдай болыуы мүмкін.
102. Жығылған жериңе үш рет түпиресең.
103. Баланы дәслең бесикке саларда от пенен аласлайсаң.
104. Жылан шаққанда тышқанды еки бөлип, ыссылай басса, зәхәрди сорып алады.
105. Егер бөпе тынбай ишкенин қайтара берсе, киндик шешесинің қыйналатуғындай бир нәрсесин бүлдирсең қояды.
106. Табыт әкетилип баратырғанда нәрестени жерге отырғызбау шәрт.
107. Қайтыс болған жақыныңның изинен әулийеге тез-тез барыудың хәжети жоқ. Үш пийшемби барсаң жеткиликли.
108. Қыркына шықпаған нәрестенің үстине ересек адам кирмеуі зәрүр.
109. Кепкирди дене күйместей қыздырып басса шоршыу қояды.
110. Жас босаған хаялдың үстине туумаған хаял кирсе, босаған хаял иллетли болады.
111. Биреудің көзине шилле түссе алмаң, өзине ауырыу жуғады. Соның ушын оны алатуғын адамлардың (тәуиплердің) алыуы дурыс болады.
112. Көзге түскен гирт-пиртти тил менен алдырғаның жөн.
113. Баласы турмай өле берген адамлар қара қусты тауып алып, сойып, терисине пахта тығып, кеп етип, дуға оқытып, үйдің шаңарағына илип қояды. Баласы есин билип: — Шаңа-

ракқа неге кара кусты асып қойыпсыз, — дегенше асылып турылады. Кейин алып тасланады.

114. Шоршый берсең, қорқып шықсаң, дастығынның астына пышак, нан қойыу зәрүр.

115. Көзикпеу үшін маллардың мойнына да дузды, бурышты түйіншикке түйіп, жип пенен байлап қояды.

116. Көзге терискен шыққанда көздің үстине салбыратып ийне қыстырады хәм ортан бармақ пенен қосып балан үйрек бармақты көк сабақ пенен атанақлап байлайды.

117. Нәрестениң аузынан суу аға берсе, бир үйдин жалғыз қызына қайшы менен нәрестениң көз алдында «Меннен қаш, меннен қаш» деп бир затты қыйып атырғандай хәрекет ислет-тирсе қоядымыш.

118. Мал иш ауырыу кеселине ушыраса қуйрығына қызыл жип тағып қояды.

119. Мал гүлли болса аузына ақмай қуяды. Сондай-ақ жеткелеп, жатқармай жүргизиу тийис.

120. Кептердің қанын көзге жақсаң, жақсы көреді.

121. Кекликтің бауырын ыссылай жесең, қояншық кеселінен қутыласаң.

122. Егер кулаққа дайылық жара шықса, дайысының аяқ кийиминің ултарағын алып, өртеп, күлин жараға сепсе жазылады.

123. Өлинің жанында отырыуға болмайды, рухы тәсир етип ауырып қалыуың мүмкін.

124. Қызылша шыққан балаға қызылдан тигилген кийим кийдириледі.

125. Шууаш аякты дузлы сууға жуусаң кетеді.

126. «Р» хәрибин айталмайтұғын балаға сүтті ямаса сууды тили менен жалатып ишкизе берсең айтып үйренеді.

127. Өлиге шашылған дәнди тисине бассан, тис ауырыуың қояды.

128. Шыйқан қайта-қайта шыға берсе қырық бир бөрек пи-сирип, көшениң айрығында отырып жеу керек.

129. Жас нәрестени зәрүр болып түнде сыртқа алып шыққанда мурнына күйе жағып шығылады. Сонда жин-жыпыр жоламайды, шоршынбайды.

130. Жас балалар туяқ жемеу керек.

131. Жумыс ислеп атырғанда биреу шын ықласы менен таңланса «көзине дуз» деп нәзерин қайтару керек.

132. Азанғы уақытта ыссылай шалғам жесең көкирегің жумсарып, хауазың ашылады.

133. Жасында саз кесек жеген бала үлкейгенде ақыллы болады.

134. Көк жийде жесең қылтамақ боласаң.

135. Түлкинің тисин ауырыу тис төрепке байлап койсаң, ауырғаны қояды.

136. Түлкинің аяғы қуян кесели бар адамға ем.

137. Түйениң жүнин, кийизди күйдирип жараға сепсең тәуір болады.

138. Аткулақ байласаң, жараның аузын ашып, иринди со-рып алады.

139. Солидор да жараның көзин тез ашады, иринди алады.

140. Дауыс қарлықса койдың сүти менен шаясаң.

141. Қасқыр териси-иши бүрип ауырған адамға ем.

142. Текениң өти көзге ем. Көзге сүрме сүрткендей етип жағасаң.

143. Қоянның қанын көзге жақсаң — жасаурамайды.

144. Қоянның өтин көзге тартсаң — көздің ағы кетеді.

145. Қоянның қанын қойылғаннан соң көзге тартсаң, көз қыпыуың қояды.

146. Қутырған ийт тислесе сол ийттің өкпесин жесең тәуір боласаң.

147. Ийттің шарбы майын аяққа жақсаң, тоңбайсаң.

148. Бет териси тартылып қалған адам пышықтың гөшин жесе тәуір болады.

149. Кирпитикеннің гөши бүйірдеги шаншыуды жоқ ете-ди, иштеги желди айдайды.

150. Шегирткени отқа салсаң, түтини сүзек ауырыу менен ауырған науқасқа пайда береді.

151. Кекликтің өти көзге пайдалы.

152. Кекликтің өтин уақты-уақты мурынға тамызып тур-сан, зейинди ашады, умытшақтық азаяды.

153. Шешек, ләң болған адам кептерханада турса пайда береді.
154. Кептердің қаны көзден жарақат алғанда пайдасы тийеді.
155. Аұқат жеп отырып суұ ишпеу тийіс.
156. Аұқатты шайнамай жесең, асқазаның ауырады, бузылады.
157. Гөне тамда уйықлауға болмайды.
158. Көзи қатты адам бирер нәрсеге нәзери кеткенін сезсе, «түпәләм» деп түпириуи шәрт.
159. Көзи қатты адамның нәзери бирер нәрсеңе, өзіңе түсти деп ойласаң, түпирттириуиң лазым, яки «көзіңе дуз», «көзіңе тас» т.б. деп қайтарасаң.
160. Хайуанлардың, қуслардың жанын көп қыйғанның ақыбети жақсы болмайды: қаны услайды.
161. Жантақтан демленген шайды ишсең, ыссыда да көпке шекем шөлиркемейсең.
162. Тис ауырғанда қақсағанын қойдырыу ұшын билектің алақанға жақын жеріндегі тамырын чеснок пенен ысқылайсаң, соң сол жерге чеснок таңасаң. Оң жағындағы тисің ауырса, шеп билегіңе, шеп жағындағы ауырса оң билегіңе байлайсаң. Азғантайдан соң тисің қойғаннан кейін, шешіп, билегіңді жыллы суұ менен жуып таслайсаң.
163. Шымшықтың мәйегін уласаң, бетіңе сепкил шығады.
164. Нәхән қурбақаны тутып алып, тамағы ауырған адамның аузына жақынлатып, бийтапқа бир неше рет «ух-х» деп дем алдырасаң. Сол уақытта қурбақаның жүрегі қатты-қатты соғады. Буннан соң оны жибересең, азғанадан соң өлип қалады, ал бийтап сауалады.
165. Пыпықтың ети нерв кеселлигине ем.
166. «Лық-лық» тийген адамға суұ ишкизіп, оны бирер сөз бенен жеркелдирсең, яки ашығуына тийсең лық-лық тарқайды.
167. «Етегі қанамаған» хаялдың денсаулығы жақсы, бирак мийримсизлеу боладымыш.
168. Көзіккен баланың денесіне таза сазанның көзін сзип жағып, уұқаласаң тәуір болады.
169. Асқабақ жегеннің деми санаусыз боладымыш.
170. Желке жесең шашың узын болады.

171. Сөкли жантақтың шоғына бир неше рет жалаңаш қуйрығыңды тутсаң бабасырдап қутыласаң.
172. Периз уағында (қумға, дузға түскеннен соң) сууық сууға шомылсаң, денең аламыш болады.
173. Балаға ерси ат қойсаң тилсуқтан аман болады.
174. Шортанның сорпасы тумалуға ем.
175. Тумалу тийсе таза сорпаға (гөштиң, балықтың) қызыл бурыш салып ишсең, жазыласаң.
176. Денеге қызылша шыкса қозға сүйек таслап қоясаң.
177. Мурын қанаса, пахта тығып, сүлгини сууық сууға басып, маңлайға қойыу тийіс.
178. Жас жубайлар перзент көрмесе, өнип-өскен, бала-шағалы хожалықтан мәйек алып писиріп жесе болады.
179. Балықтан соң қатық ишсең, ишің ауырады.
180. Түйенің майын жақсаң, шашың ағарады.
181. Жасында тусауы кесілмеген бала жығылғыш болады.
182. Жүкли хаял жерік уақтында түйенің гөшин жемеуі тийіс. Егер жеп қойған болса, түйенің үстінен атлауы зөрүр.
183. Дүздән ауырып келген адамды үш рет оттан атлаттырып үйге киргизесең.
184. Қурбақаны жалаңаш қол менен уласаң, қолыңа шүйел шығады.
185. Шүйелден қутылуы ұшын сабақтан шүйеліңнің санындай түйін түйесең хәм айлы түнде ашық хауаға шығып: «Ай! Ай! Сениң шүйелің бар ма? Мениң шүйелім бар. Мәшшау, мәшшау!»—деп мактанасаң да, түйін түйген жибинди хеш кимге көрсетпей, өзіңе белгилі бир жерге көмесең. Жип ширигенде, шүйеллерің де кетеді.
186. Шүйелге сүтилмектің сүтін жақсаң да шүйелден қутыласаң.
187. Шомылып атырғанда қулағына суұ кирип кетсе, суұ кирген қулағыңды еңкейтип, бир аяғыңда тұрып: «Ақ гүбелек, көк гүбелек, Қулағымның суұын төк» — деп жети рет секиресең.

188. Қысқы уйқыдағы тасбаканың аұзынан «мәргия» шөбин ала қойсаң, қалеген нашарынды (қызынды) айналдырып аласаң. Қызларды өзине қаратып алыуға шебер ер адамларға: «Мәргия шөбиң бар шығар» деген сөз соннан шыққан.

189. Атқа шаншыу тийіп кеселленсе, бір шеттен қабирдин сүлдериндей етип ор қазып, атты үш мәртебе айналдырасаң. Кейнінен атты терлегенше шауасан. Буны халық «Едигенин қабиринен айналдыру» деп атайды.

190. Сары аұырыуға шатылған адам кулағының артындағы тамырын үш рет тарттырса тәуір болады.

191. Сары аұырыу науқас пал жағылған қатты нанды анар сууына батырып жесе шыпа тауады.

192. Сары аұырыу адам ақ майға писирилген аұқат ишпеуі тийіс. Асқабак, гешир, қак ерик жесе пайдалы.

193. Кирпитикеннің гөши шаншыу кеселлигине ем.

194. Балық майы көз аұырыудың дауасы.

195. Қоянның етине жерик хаялдың баласының аұзы жырық болып тууылады.

196. Хош ийисли гүлдерди ийискеп турсаң, ұмытшақлық кетеди.

197. Жасында гөшти көп жеген қыз тез ержетеди.

198. Жатқанда басты кублаға қарату керек.

199. Ийтсийгек өсимлигинің тамыры көкирек аұырыуға, туберкулез кеселлигине ем болады.

200. Ылақа жегеннен соң ағарған (сүт, қатық, айран, шубат, т.б.) ишсен, етің аламыш болып кетеди.

II. АДАМ МҮШЕЛЕРИНЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Егер адамға лықлық тийсе, онда оны биреу ядына алып атырғаны болып саналады да, ким екенін билиу үшін таныс-билислеринің биреуінің атын еске алып, оң қолының шунатай бармағына түпириклеп, оның менен оң қабағынды сыйпалайсаң. Егер қас үзилип бармағына илинбесе, және басқа танысыңды ойлап, әдепкі хәрекеттерди қашан қастың бир талы бармағына илинип шыққанша қайталай бересен. Кимди ойлағанда қастың бир талы бармағыңа илинип шыкса сени ойлаған сол танысың болады. Сондай-ақ кирпикти ұслап жулып та буны анықлауға болады.

2. Мойның қышыса той болады, ямаса таяқ жейсен.

3. Оң қабағың тартса — жақының менен ушырасасаң, шеп қабағың тартса — жылайсаң.

4. Кулағың қышыса — хабар еситесен.

5. Оң қолыңның алақаны қышыса — олжа (пул) түседі, шеп қолыңның алақаны қышыса — пул шығады, шығындар боласаң.

6. Ержеткен қыз бала шығанағын бир затқа абайламай урып алса — жигиттің оны ойлап атырғаны.

7. Қытықшыл адам — қызғаншақ келеді.

8. Мурның қышыса — түшкiresен.

9. Шашы тикирейген адамлардың минези тик болады.

10. Ерин қышыса — сүйисиу.

11. Шығанағың қышыса — жылайсаң.

12. Түкиригін өзіне шашыраса — жаңа мүликти боласаң.

13. Адамның қаслары арасында, мурнының үстінде қанша әжим болса, ол сонша бойдақ болып қаладымыш.

14. Мурныңның ушы қышыса — шарап ишесен, қапталы қышыса — хабар еситесен.

15. Егер адамның өзіне көринбейтуғын жерінде, мәселен: мойнында, арқасында т.б. қаллары болса бахытты болады.

16. Кишкене баланың сүт тиси түскенде оны «тышқан, тышқан, сениң тисиң сүйек тис, балама азыу тисиңди бер» деп ошаққа ылақтырып жибересен.

17. Тосыннан түшкисен — түпкириүден алдын еситкен хабарыңның рас болғаны.

18. Шашты жерге таслауға болмайды. Шымшық алып кетсе ол адамның басы таз болады яки бас ауырыуға шатылады.

19. Оң ийиннен басса, урса периштен қашады.

20. Бала тонқайып жол қараса, алыстан мийман келеді.

21. Үш айлық нәресте саған қарап оң аяғын көтерсе, арзыу-әрманың орынланады.

22. Баланың уртын қыссаң — аузынан суу ағалы.

23. Ийин тартса ұзақтағы ағайын-тууған киятыр деп түсиниледи.

24. Егер езиу бір жағына тартса, биреу менен урысып қаласаң.

25. Табан қышыса, ұзақ жол жүресен.

26. Адамның тиси қышыса, биреу менен урысады.

27. Жакты таянған болмайды.

28. Табан тартсаң — өмирің қысқарады.

29. Таңлай қағыуға болмайды.

30. Таянып отырмайсаң.

31. Ернің тартса, биреу менен ушырасасан.

32. Тиің қышыса — урысасан.

33. Кеште тырнақ алыуға болмайды. Жаның кеште тырнақ ушында туралы.

34. Қасты жулмайсаң.

35. Тис түскенде жайдың тырнағына «тау бол, тас бол, менин менен жас бол» деп көмиу лазым.

36. Оң жағыңнан турсаң, сол күнги исиң оңынан келеді, шеп жағыңнан турсаң керисинше. Сол ушын да иси келіспеген, апғыулы т.б. адамларға «Шеп жағыңнан турдың ба? Неп бөле!» дейді.

37. Желкең қышыса — таяк жейсең.

III. ДИНИЙ ИСЕНИМЛЕРГЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Шашты бесінші (жума) күни алдырыу керек. Себеби сол күни өлилердің байрамымыш. Сонлықтан мәнкүр-нәнкүрлердің сауал алыуға қолы тиймейди екен.

2. Сүүретке түсиуе болмайды.

3. Жанлы затлардың сүүретлерін салыуға болмайды. Себеби салған сүүретіне жан бер деп о дүньяда қысқыға алады.

4. Қағаз бенен сыпырыныуға, дастурханды сыпырыуға болмайды. (Буның себеби, бизиңше, бурын китапты халық жүдө қәстерлеген. Аз болғаны ушын ба, «Қураннан» кем көрмеген. Соған байланысly китаптарды жырtpпасын деген ой менен усындай ырым шығарылған болса керек. Сондай-ақ, ең бириншиден, «Қуран» китаптың жырtpылмауына байланысly дәреген болыуы да итимал).

5. Басыңды хайтлық күни жуусаң басқа уақта жууғанында тиймейтуғын төбендеги бир шашқа да суу тийеди. Сауап болады.

6. Пышыққа ауқат бергенде маңлайына бир шертип қойыу тийис. Себеби ийт, пышық сөйлескенде ийт: «мен сыртта тұрсам да тамағым тоқ» десе, пышық: «мен ашпан» дейтуғын қусайды. Сонлықтан шертип берсең, сениң бергениңди ядына алып, «маған да ауқат береді» дейтуғын екен.

7. Тауыққа дән бергенде тықыр-тықыр ететуғын бир нәрсениң үстине салып бермесең, дән бермеди дейтуғын қусайды.

8. Жығылсаң, жаман түс көрсең, қорықсаң кәлийма-шәәдәт қайтарасаң. Ондайда азаңда ерте турып ийис шығарған (майға шелпек, бауырсақ писириу) макул.

9. Үйде жети жасар ул тұрғанда, жетпис жасар кемпирге қуран (аят) оқыттырылмайды.

10. Жума күни кир жууыуға болмайды.

11. Жума күни үй сыпырылмайды.

12. Таза ай тууғанда үш рет ийилип сәлем берип, жақсы тилек тилейсең.

13. Ораза тутпасаң да ораза тутқанға хадал хызмет ислесең, ораза тутқанның сауабы менен бара-бар сауап аласаң.

14. Уйыклап атырған пышықты оятпайсаң. Себеби пышықты Мухаммед пайғамбар сыйлаған.
15. Қумыры, кептер, байыұлы кийели қус саналады.
16. Намаздан шығып яки зияраттан соң басқа үйге барыуға болмайды.
17. Намазға айтып келгенге «нан жен» демейсең.
18. Мал, тауық, қой т.б. соймақшы болсаң басын қублаға қаратып шалыу зәрүр.
19. Ийис күнлери (ораза, хайт х.т.б.) кир жууыуға болмайды.
20. Мархумның денесин үйден шығарғаннан соң намазы оқылып болғанынша қапыны жауып қойыу керек. Сонда өли: «Артым тыныш» деп кетедимиш.
21. Аспаннан жұлдыз ағып түссе, биреудің өлгени. Бундай уақытта «Жұлдызым жокары» деп үш рет қайталау шәрт.
22. Күнге, Айға қарап майданлауға (дәрет сындырыуға) болмайды.
23. Пийшемби күни кир жумайсаң. Өлинің әрұағы кир суу ишип қоядымыш.
24. Жума күни кийим пишиуге болмайды. «Берекетсиз күн».
25. Таза кийимди алғаннан ийеси кийиуи тийис, болмаса шайтан кийип қояды.
26. Түнде шақырған дауысқа жуап бермеу керек, себеби түнде жин-жыпырлар болыуы мүмкин.
27. Кеште жаптан өтерде кесек таслап, «биссимилла» айтыуың шәрт.
28. Қырман ататуғын уақытта самал шақырыу мақсетинде: «Айдар, айдар!» деп самал қудайының аты айтып шақырылады.
29. Түнде түс айтыуға болмайды. Егер жүдә айтқын келсе, «алдым күндиз» деп баслайсаң.
30. Түсинде қайтыс болған жақынларыңды көрсең ийис шығарып жиберіу зәрүр. Өлинің руұхы дөме еткени.
31. Хайтлық күнлери үш күнге шекем ыдыслар сууға толып турыуы тийис.
32. Зияратқа азда ерте барыу зәрүр.
33. Таза келин келгенде от атлатып киргизиледи.

34. Таза ай туғанда биринши көргениңде төжим етип: «Қудайым, таза ай, таза жылларға бала-шағам менен аман-сау, ойнап-қулип, ырысқы-несийбемиз бенен жеткере бергейсең» деп жақсы тилек тилеу тийис.

35. Түнде жатарда «Жатқарғайсаң я Алла, турғызғайсаң ий-шалла, турғызбастай ис болса, ила илаха илалла» деп кәлиймашәәдәт қайтарасан.

36. Бир үйден еки адам қазаланса бириншисин есиктен, екіншисин айнадан шығарады.

37. Сыйырды күн батканда ашық далада саумайсаң. Жұлдыз, Ай көрсе көз тийедимиш.

38. Өли оң жаққа шығарылғаннан соң ғана дауыс шығарылады.

39. Өли адамның басы қыймылдап турса, байлау керек. Болмаса және бир адамды алып кетедимиш.

40. Жас баланы тамның иргесине жатқармайсаң, ол жерде шайтан жүредимиш.

41. Мархумды шығарарда оның үстине жууери, гүриш х.б. дән пашады. Сонда ол адамның гүналары төгиледимиш.

42. Сүт сорап келген адамға қорада турып қуйып бермейсең, сыйырдың сүти азайып қалады.

43. Өлини сууға ендирип атырғанда дауыс шығарылмайды.

44. Намаз жайға келип, аят оқылып хәмме уйып атырған уақытта дауыс шығарылмайды.

45. Намаз (таң намаз, песин, куптан т.б.) оқырда нәзерди қублаға қаратасыз.

46. Халқымыз хәр жыныстың, кәсиптің т.б. ның өз пирлери бар деп санап соларға сыйынған. Мысалға, ер адамдар жақсы нийет пенен бир нәрсеге кирисер алдында: «Я, пийрим Шахымардан» дессе, хаял-қызлар: «Я, пийрим Бийпатпа» деп баслайды. Халық:

Суудың пири — Сулайман,
Балықшы пири — Мардан ата,
Малдың пири — Зәңги баба,
Қойдың пири — Шопан ата,
Түйенің пири — Ұайсыл қара,
Жылқының пири — Жылқышы ата,

Темирши пири — Хәзирети Даўыт,
Шығырдың пири — Ләйлеж баба,
Қобыздың пири — Қорқыт ата,
Базардың пири — Бахаўатдийин ата х.т.б.деп соларға сыйы-
нады.

47. Бурын дийканлар кырман суўырғанда, дән тазалағанда,
балықшылар желкомлы кайық айдағанда хаўа райы тымық бол-
са, самалды былай шақыратуғын болған:

«Камыс басын қалтырат,
Жекен басын жалтырат,
Кишпийт-кишпийт, кел самал,
Маған жәрдем бер самал!»

Самал шақырығудың «Айдар, айдар!» ямаса «Хуппа» деп
көпшилик болып бақыратуғын түрлери де бар.

48. Мейлің алса не нәрсени жесең де хадал.

49. Жылымына балық түспей жүрген балықшы бир жан-
лықты пири Мардан атаның жолына сойып, қанын суўға ағызса,
жылымы майланады.

50. Тәспи санағанның өмири узын болады.

51. Әткөншектең кулап өлген — шейит.

52. Урыста жери, халқы ушын гүресип өлген — шейит.

53. Өлини жерлеп болып кырық адым санап аят оқып бол-
ғаннан соң, сүйекшилер артына қарамауы тийис. Себеби бул
ұақытта сол кәбирге мәнкүр-нәнкүрлер келедимиш.

54. Ериниң ашыў-ызасына көнген, тил қайырмаған ҳаялға
о дүньяда дозақ оты ҳарам.

55. Баланы сүннет еттириў — ата-ананың парызы. Баланы
тақ жасында сүннет еттириў тийис.

IV. ХАЙҰАН, ҚУС ХӘМ ЖӘНЛИКЛЕРГЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Үйдиң жанына хәккелер келип шықылықлай берсе мий-
ман келеди. Егер үйде наўкас болса, жазылып кетеди.

2. Жайдың төбесине көптеп узақша, ғарғалар жыйналса, үйде
той болады.

3. Пышық бет-аўзын жуўса — үйге қонақ келеди.

4. Қораз биймезгил шақыра берсе, жақсылық емес. Ондай
қоразды сойып таслаў керек.

5. Сондай-ақ қоразлар биймезгил шақыра берсе, елде жана-
дан пәрман шығады, деген де ырым бар.

6. Аўқат, шайыңа шыбын түссе — саўғалы боласаң.

7. Әтшөк қанша рет шақырса, еситкен адамның және сон-
ша жыл жасайтуғынынан дәрек бередимиш. Егер шақырға-
нын биринши рет артыңнан еситсең, көз жумармынсан.

8. Егер балықшының торына, қармағына бириншиде киши
балық түссе, «ананды, әкенди жибер» деп, суўға таслайсан. Сонда
аўың оңынан келеди.

9. Тасбақаны, қурбақаны төңкерип қойсан жаўын жаўады.

10. Пышық ыссы жерде жатса, күн суўытады.

11. Шыбын көп болса, тоқшылық болады.

12. Ийттиң тилеги жақсы болады: «Усы үйдиң он баласы бол-
ғай, ҳеш болмаса солардың қолындағы нанды қағып алып же-
семде күнимди көрер едим» дейди.

13. Пышықтың тилеги жаман болады: «Бул үйде кемпир ме-
нен ғарры қалғай, биреўиниң оң көзи, екіншисиниң шеп көзи
шыққай. Биреўиниң оң жағынан, екіншисиниң шеп жағынан
барып тартып алып жер едим» дейди екен.

14. Күшигинен асыраған ийттиң аўқатына суў қосып бе-
риўте болмайды. Араластырсаң, о дүньяда аўқаттан суўды айы-
рыўға мәжбүр етиледимишсен.

15. Базарға мал сататуғын болсаң, хәррениң уясын түтете-
сең, сонда қарыйдар хәрредей быжынайды.

16. Сыйырдың сүти ирисе, орақ пенен қарыйды.

17. Қой асыраған жақсы. Қой бейиши хайўан саналады.

18. Фуллыгулықтың қанын өкшеңе жақсаң жуығыш боласан.

19. Егер қапыда тұрған өрмекші көрсен:

«Қонақ болсаң қолға түс,

Жолаушы болсаң жолға түс» дейсен. Егер қолға түссе қонақ келеді. Ал, жолға, жерге түссе жолаушы болғаны.

20. Шақы жок сыйыр асырасан, үйіңде берекет болмайды.

21. Кой сақласан, үйіңе берекет дарыйды.

22. Ийт аспанға қарап улый берсе жақсылық нышаны саналмайды. Урып, бақырып дауысын тез қойдырған жақсы.

23. Кийели қусларға (кептер, қумыры, байыұлы т.б.) зыян тийгизсең, ғарғысы өтеді.

24. Байыұлыны «байыұлы» демейсең, «мурад қусы» деу керек. Сонда мурадна жетесең. Ал байыұлы десең «бай-байлап қалғайсаң» деп ғарғанадымыш.

25. Ер бала тауықтың мойнын жесе көп үйленбей жүріп қалады.

26. Қарамал егиз туўса, биреуін садақа айтыу шәрт.

27. Мылтық көшпей қала берсе, яки олжасыз болса, ийт аталаты.

28. Қақпанға аң түспесе, ғарға түсиреди. Сонда кейін ала қақпан олжалы болады.

29. Аңды үйге тири әкелмейсең.

30. Денеңе жарғанаттың қаны тамса, жара болады.

31. Байыұлы тепсе, бүкір боласан.

32. Түстен кейін қораз шақыра берсе, урып, қуып жибересең. Сонда қиятырған жаманлықтың алдын алған боласан.

33. Пышық қапының аузына келип керилсе, қонақ келеді.

34. Егер бір үйдің жанына байыұлылар келип шақыра берсе, сол үйде қайғылы уақыя жүз бередимиш.

35. Егер атлы баратырғанда «мәмелек» айналдырғанын сезсең, аттың басын өз еркіне жиберсең, сонда ат адастырмай үйіңе алып келеді.

36. Ийт те өз ырысқысы менен жасайды.

37. Балықты бауызлап, қан шығармасаң да хадал, себеби оған дуға кеткен деп есапланады.

V. ҮРП-ӘДЕТ, ДӘСТҮРЛЕРГЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Нашар адам кийиминің жеңін тықпай жүрсе бахты қайтады.

2. Нашар адам жалаңбас жүріуге болмайды, елдің бахты қайтады.

3. Ер адам дастурхан басында жалаңбас отырмайды. Ауқаттан кейін «әўмийін» (пәтия) еткенде де бас кийім кийіп оқыуы лазым, болмаса үйдің периштесі қашады.

4. Ер адам үйден азанда жолға атланғанда үйде қалған адам (әсіресе хаял адам) қайда барсаң деп сорауға болмайды. Ондай болған жағдайда жолы болмай қалыуы мүмкін.

5. Адам қайтыс болса, онын жасалма (алтын, т.б.) тиси болса, тисти алып жерлеу керек.

6. Дастурханды жайғанда ашық жағын есикке қаратып, туйық тәрәпин төрге қаратып қойыу керек. Сонда бахтың қайтпайды.

7. Жүктің бетін оң жыйна, үйдің қолайлы оң жағында тұрсын. Қыдыр атаның жүзін көреді, үйге дәулет шақырып тұрады.

8. Жолынды пышық (әсіресе, қарасы) кесіп өтсе, жолын болмайдымыш. Ондай жағдайда кейінге, үйіңе кирип қайта атланыуың лазым. Егерде жүдә асығыс болсаңыз, кейінге жети қадам атлап, қайта алға дауам етип кетсеңіз болады.

9. Қайсы кийімді де оң аяқ, оң қолдан баслап кийіу лазым.

10. Малды урыуға, тебиуге болмайды.

11. Кесе-шәйнек сынса бахыт деп есапланады. Қыйналмау тийис.

12. Тили шықпаған бала қыдырып барған жерінен қуры қайтпауы зәрур. Душпаныңның баласы болса да бір зат бергенің жақсы: «Өзімнің үйімде де баланың жолы қурымасын», деген тілек пенен.

13. Баланың қырқындағы жуындырған сууын аяқ баспайтуғын жерге төгіу керек. Мәселен, тандыр ишіне, т.б.

14. Биринші перзентті биреудің етегіне салыуға (беріуге) болмайды.

15. Биринши мәртебе шақалакты үйден шығарғанда, аяғы менен басын тең алып шықсаң, аяғы менен тили тез хәм тең шығады.

16. Ортаңғы бармаққа жүзик тағыуға болмайды (дайысы өледі).

17. Баланы сүннет еттиргендегі шүтегинен кесип алынған бөлегін туумаған хаял жесе перзент көтеріуі мүмкін.

18. Жерик асын қызғанған нашар қыз тууады.

19. Жерик асын қызғанбаған хаял уллы болады.

20. Қауынның «муртын» төртке бөліп таслайсаң, төрт төре-пим кубла болсын деп.

21. Келиншек шымылдықтың шеп жағында отырыуы шәрт.

22. Дийқанлар қырманның кейнін өзлери алады, биреуге берсе қырманның берекети соған кетедимиш.

23. Сапар айында той беріуге болмайды.

24. Сапар айында узақ жолға шығыуға болмайды.

25. Тойдың сәршемби күні берілгени жүдә дурыс болады.

26. Жауын жауса анасының туңғыш баласы:

«Жаума күним, жаума,

Мен анамның туңғышыман,

Қазан қырған қырғышыман» — деп тонқайып тұрып айтса, тынады.

27. Жасында қаспақ жегеннің тойында қар жауады.

28. Күйеудің алдына төс қойылады.

29. Жаңа қуданың есигін ашыу үшін қойдың «қолы» менен жамбасы жибериледи.

30. Батыс пенен арқаға басыңды қаратып уйыкламайсаң. Өйткени өлінің басы батысқа қаратылып қойылады.

31. Ағайын адам бир-бири менен пышық, күшик алысыуына болмайды. Урысып қалады.

32. Бурын бармаған жеріне баратырған адамнан жоллық алыу тийіс.

33. Тал түсте ауырыудың кеулін сорап бармайсаң.

VI. ТӘРТИП, ТӘРБИЯҒА БАЙЛАНЫСЛЫ ҒЫРЫМЛАР

1. Бала жоқ гезінде бесикти шайқасаң, баланың қулағы ағады.

2. Тиси шыққан бала жөнсіз жылай берсе, аяқ кийімнің ұлтаны менен аузына әсте урыу тийіс. Сонда үйге қиятырған бахытсызлықтың алды алынған болып саналады.

3. Есикти арқалауға, сондай-ақ жоқарысынан ұслап тартылуға, асылуға болмайды.

4. Кийімді жамылмай, жеңіне қолды суғып кийіп жүріу лазым.

5. Бийдай атызға дәрет сындырыуға болмайды.

6. Нанды екі қоллап сындырыу, алыу зәрүр.

7. Үйде ысқырыуға болмайды.

8. Жатып ауқат, шай ишиуге болмайды.

9. Адамға қарап керилиуге болмайды, ериншектегі жуғады.

10. Әулийеге қарап кесек атыуға болмайды.

11. Жуынды төгілген жерді баспау керек.

12. Қазаннан шөмиш пенен ауқат ишсең, үйленетуғын қызыңның мурны шөмиштей болады.

13. Екі түрлі шулық кийсең, қатының урлықшы болады.

14. Аяқ кийімді оң аяқтан кийіп, шеп аяқтан шешиу керек.

15. Қыз баланы тебиуге болмайды.

16. Көпшикке отырсаң ақылсыз боласаң.

17. Жерде жатқан нанды алғанда маңлайға тийгизесең.

18. Босағада отырыуға болмайды.

19. Табалдырықты тебиу жақсы емес.

20. Белди хәм басқа да мийнет қуралларын сүйретіп жүріуге болмайды.

21. Жүкке бала отырғызылса, минсе, үйдегі қыз екиқабат болып қаладымыш.

22. Жолға шыққанның алдын кескеслеуге болмайды.

23. Аяқ кийімнің биреуін кийіп, екіншісін киймей жүрсең, келиншегің уры болады.

24. Табактан ауқат жегенде өзіңнің алдыңнан жеуің шәрт.

25. Жамбаслап жатып ауқат жеген гүна.

26. Тикейіп тұрып суу ишпеу керек.

27. Жасы үлкеннен бұрын аўқатқа қол салмайсан.
28. Келин бала келиден сөк жемейди.
29. Нанды, унды тас төбеге қойып жүріу жаманшылық белгиси. Қымбатшылық басланады.
30. Аяқ кийимди төрге, жоқарыға қойыуға болмайды. Душпан басына шығып кетеди.
31. Ер баланың ықласы кеткен нәрсени қолына алып беруі лазым, болмаса бийперзент боласан.
32. Қасынды жулсаң, өлгенинде кирпичиң менен тергизеди.
33. Қолға суу қуйғанда бөліп-бөліп қуйылады.
34. Үйден жууырып шығыуға болмайды, жууырып кириуге де болмайды.
35. Аўқат жегенде дастурханға төгілген гүриштен жетеуін терип жесең гүнаң төгіледі.
36. Пышақты тигине (жүзине, жоқары қаратып та) қойып кетиуге болмайды, кеуілсизлик жүз беруі мүмкин.
37. Китапты оқып отырып, ашық таслап кетпейсең, шайтан оқып кетеди.
38. Тандыр ишине түскен нанды жесең, сауап.
39. Дастурханды бос жыйнамау керек, ашлық жүз береді.
40. Түнде ағарған сорап келгенге берсең сыйырыңның сүти ирий баслайды.
41. Қатық уйытпақшы болып, қонсыңнан сорағанда «уйытқы» демей «аз-маз қатық бер», деп сорау дурыс. Болмаса хожалығыңның уйытқысы кетеди деп, бермей қалады.
42. Отырған адамның басында зинирейип тұрған айып.
43. Ер адам түнде сууға барса, суу алмастан бұрын: «Суудың пири Сулайман, Сеннен бир қуман (шелек т.б.) суу сораيمان» — деп өтингені дурыс.
44. Еснegenде аузыңды қолың менен басып көлегейлеп тұрыу—әдепшилик.
45. Азанда күн шықпай тұрыу тийис.
46. Нашар адам ер адамның алдын кесип өтпеуі, жол беріп тұруы шәрт.
47. Таякка сүйенбе.

48. Малақайдың, улыуға бас кийимнің алдын артқа қаратып кийіп жүрмен.
49. Мал қораға дәрет сындырма.
50. Мойнына белбеу, жип салма.
51. Адамды айналып жууырма.
52. Биймезгил уйықлама.
53. Жалғыз өсип тұрған теректи шаппа.
54. Сууға түкірме.
55. Сууға дәрет сындырма.
56. Сүттин, ағарғанның жуғын да аяқ басатуғын жерге төкпе.
57. Дузды баспа.
58. Бүйиринди таянба.
59. Қолыңды төбеге қойма.
60. Көкти (терек т.б. дарақларды) шаппа, көктей соласаң.
61. Жасүлкеннің сөзін бөлме.
62. Сипсени, күлди, кир сууын, қабирди баспа.
63. Отқа түкірме.
64. Қыз бала аўқатланып отырғанда аўқатын төгіп алса, күйеуі мәскүнем боладымыш.
65. Әкеңнен жол сорама.
66. Белбеуді ийінге салма.
67. Түнде қапыны илдирип жатыу керек.
68. Китапты оқып ашық таслап кетсең, оқығанларың ядыңнан шығып кетеди.
69. Пышақ пенен аўқат жесең, ашыушақ боласан.
70. Жүз рет өтирик сөйлесең, дозакый боласан.
71. Хаял-қызлар шашын қырықпауы керек. Себеби о дүньяда қырыққан шашынды суудан, оттан, жерден болса да таптыртады.
72. Нәрестенің несийбесине асылсаң, қудайдың өзіңе берген несийбесинен айырыласаң.
73. Кийимди терис аударып қойсаң, ойлаған әрманларын терисине кетеди.
74. Уйықлап атырған баланы сүйиуге болмайды.
75. Жөнсиз көп күле берген бир жылайды.
76. Қыз бала түнде шашын жайып далаға шықпайды. Көлеңкесинен қорқып кетиуі мүмкин.
77. Кеште жыламау керек.

78. Аяқты жокары көтерип жатпау лазым.
79. Асқа сын тақта.
80. Аұқатты уялып жемеген де гүнә.
81. Аұқатланып отырғанда сөйлеспеу лазым.
82. Нанды бир коллап сындыруға, бармакка кысып услауға болмайды.
83. Нанды жауған адамнан кейин жейсен.
84. Жерде жатқан нанның усағын көрсен де алыуың тийис.
85. Шөрек нанды терис аударып коймайсан.
86. Тандырда нан калдырма.
87. Кир жуғанда сууды көп, зыят ысырап етпен.
88. Босағаға, дастурханға карап керилмеу тийис.
89. Қыз бала малдас қурынып отырса, әкеси өледимиш.
90. Қанша шаршасаң да «ух-х» демеу лазым.
91. Ақ жамылмау керек. Себеби ақты өлиге жауады.
92. Суудан, пышақтан ушынғанның келеге келиуи қыйынлау.
93. Адам хеш уақыт налымауы керек.
94. Қыз бала шалқасына жатпауы тийис.
95. Қазанды төңкерип, үстинде отырма.
96. Тандырды бузба.
97. Шашты қырыксаң, бахтынды қырыққаның.
98. Үйди еки сипсе менен еки адам бир уақытта сыпырмау керек.
99. Хаял адам жан қыймауы (соймауы) лазым.
100. Хаял адам шаш алмайды.
101. Үсткi кийимди ийинге желбегей салмайсан.
102. Баланы аршаның, яки жүктің үстине отырғызсаң, үлкейгенде уақтан қыз алады, яки қыз бала болса алыска турмыска шығады.
103. Күн батқаннан соң узақ жолға жүрмеу шөрт. Атар таңға жүрсең де, батар күнге жүрме, деген даналық сөз бар.
104. Қандай да бир кесе турған заттың (таяқ, жип) астынан өтпейсен, бойың өспей қаладымыш. Абайламай өтип калған болсаң, қайтадан астынан кейинге өтесен.
105. Оқыушы бала сумкасын терис көтерип жүрсе «еки» алып қояды.
106. Бир жерге узақ тығылып тура берсең, шайтанның койын баккан боласан.

107. Шайды кесе түбинде қалдырып ишсең хаялың яки күйсүйн мәскүнем боладымыш.
108. Кийимди жуғанда жипке терис аударып жаясаң.
109. Қыз бала ийнениң сабағын узын етип алса, турмыска узакка шығады.
110. Гүришли аұқат жегенде дастурханға түскен гүриштен жетеуин жесең, бахытлы боласан.
111. Қамысты тигине тамға сүйесең, үйден өли шығадымыш.
112. Табанға жип салып тартыуға болмайды.
113. Бас кийим менен ойнасаң, тепсең, басың ауырады.
114. Нанның күйигин жесең бай боласан.
115. Қағазды басқыласаң кесапатқа жолығасаң.
116. Сүтке шомылыу — хәсилик.
117. Қайшыны ашығынша қалдырмайсан.
118. Қыз баланы урыуға болмайды.
119. Дастурхан басында керилиуге, тис шуклауға болмайды.
120. Белди таянбайсан.
121. Адамға карап түпириуге болмайды.
122. Көпшикти тебиуге, аяқ пенен басыуға болмайды.
123. Тойларда хызметтегилер аұқатты еки табаклап тартпауы керек.
124. Үйленбеген жас жигит тазадан алған аяқ кийиминин биреуин кийип, екиншисин киймей хәккелеп жүрсе, келиншегиниң қолы сук боладымыш.
125. Бир айтқанын қайталай берген жақсы емес.
126. Олжа тауып алсаң, «мынау кимдики» деп үзип-үзип үш рет дауыслайсаң, ийеси табылмаса, алып кетсең болады.
127. Көк түйнекти үзсең, обал болады.
128. Қәбиристанға апарылған затлардың ауысканын (гербиш, цемент, ағаш, т.б.) алып қайтпайсан. Бир шетке жыйнап кетесең.
129. Әулийешиликтен зат алмау керек, кийели болады.
130. Көпирдин ағашын басқа нәрсеге жумсамайсан.
131. Биреудин изинде киятырып, изин басып жүрсең, алдындағының димары қурыды.
132. Бойдақ уйқышыл болса, көзи қыйтыр нашарға үйленедимиш.

VII. ТАЗАЛЫҚҚА БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Дастурханды пышақ пенен қырыуға, қағаз бенен сыпыруға болмайды, берекет қашады.

2. Үйге мийман келгенде көрпешенің оң жағын төсеу керек.

3. Нанның арқасына жабысқан тандырдың кесегін нан жабыушы майлықты дизесіне жауып, нанды қойып арқасын пышақ пенен қырып, тазаласа болады.

Бұрынғы уақытта аналарымыз нан жауып тұрғанда бір атлыға «Нан жеңіз. Мәкириу жерін өзіңіз көріп жей ғойың» депті. Сонда атлы нанның қай жері мәкириу хәм мәкириу не екенлігін билеметті. Сөйтіп Кабатыллаға қайтып, сол жақта оқытқан молласынан сорапты. Сонда ол нанның мәкириу жері деп, арқасына жабысқан кесекті көрсеткен екен.

4. Түпіргенде түпірик жайылған суу мәкириу емес.

5. Жууып болып қолды силкпейсең.

6. Аұкаттан алдын қолды жууасаң, лекин сұлги менен сыпырмайсан.

7. Қолды тарақлап жууыу керек.

8. Қазанның басында тұрып, қасық пенен қазаннан аұкат ишиуге болмайды.

9. Шашты отқа жақсаң о дүньяда балларың қолын отқа тығадымып, анамның шашы отқа кетті, деп.

10. Патас жүріп, яки жыныслық байланыстан соң шомылмай бала емизсең, усласаң, балаң ауырып қалады.

11. Дастурханды ашық қалдырма.

12. Жыныслық байланыстан соң дәслеп хаял адам тазаланып болып, ер адамды шомылдырады. Жууынғанда суу тиймеген мүшен қалмауы тийис. Аұзынды, мурнынды да үш рет шаясан.

13. Табан тартыуға болмайды, дәулетін қайтады. Бундай уақытта әкенің дәулеті тасып баратыр ма, неге табаныңды тарта бересен, деп балаға бақырады. Негизінде бул ырым баланың таза қолы менен жер басатуғын патаслау жері есапланған табанын устай бермесін деген нийетте шыққан болса керек.

14. Тырнақты түнде хәм үйде алыуға болмайды.

15. Халқымызда қан шықпай өлген малды жеуге болмайды, деген ырым бар. Хадаллау үшін қыяқ пенен бауызласаң да қан шығаруың зәрүр.

16. Шайды ишпестен алдын үш рет қайтарыу тийис.

17. Өрмекшини өлтirseң қырық гүнаңнан қутыласаң.

18. Бесиктің үстин бос уақытта ашық қалдырмау лазым.

19. Аұкат жеп болғаннан соң қолыңның майын қасыңа жағыуың керек. Гүби пискенде де жеместен бұрын қасына май жағып аласаң.

20. Қазанның түбіндегі қаспақты (сүттің) қол менен тырнап жууасаң, сыйырдың емшегіне жара шығады.

21. Тандыр басында ийтке нан берілмейді: дәулетің қайтады.

22. Өлинің кийимін жуумай тұрып пайдаланбау керек, өли үшін ауыр болады.

23. Жатарда ошақ басын (үйді) тазалап, қуманларды толтырып қойуу лазым.

24. Қол менен аяқтың тырнағын бір уақытта алыуға болмайды.

25. Баска биреудің тарағы менен тарансаң, кесели жуады.

26. Үйдің алдын ерте тұрып сыпырған дурыс. Периштелер келеді.

27. Түнде шай-аұкат жеген орын тазаланбаса жин-шайтан ийелейді.

28. Кир жууыуға нийетлеген суудан ишпе.

29. Күн батқаннан соң үйдің алдын сыпырмайсан.

30. Тырнақты алып болып, көмip таслау керек.

31. Түнде ыдыстағы суудың бетін бастырып қойуу лазым.

32. Тандырға ийттің дәретін тасласаң, нан турмайды.

33. Ыдысты пышық жаласа үш рет, ийт жаласа жеті рет «бис-симилла» деп шайуу зәрүр.

34. Нәрестенің табанын сүйиуге болмайды.

35. Диз кийимді көпшиктің астына қойып уйықласаң, шоршып шығасаң.

36. Тандырдан ауысқан сууды үйге қайтып әкелмейсең, далаға төгіп таслайсаң.

37. Кир жуўған ләгенди үш мәртебе жуўасаң.

38. Тозған, жарамсыз кийимлерди тасламайсаң: өртеп жиберсең: болмаса бас аўырыў боласан.

39. Кийимди дүзде қалып қойса, от пенен аласлап кийесен.

40. Гүриш жуўған суўды төкпей, оның менен майлы қазан-табакты жуўсаң, майын алады.

41. Жанып турған отқа суў себиўге болмайды: отың өшеди, яғный шаңарағың бүлинедимиш.

VIII. АҰЫЗБИРШИЛИККЕ, ӘДЕПЛИЛИК, СЫЙЛАСЫҚҚА БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Егер биреу үйге дуз, бурыш, улыўма ашшы нәрсе сорап келгенде қолдан-қолға берсең, үйде урыс-жәнжел шығады.

2. Қазанның шетине қасықты қақпа, қазанның берскети кашады.

(Анығырағы, бизиңше, қасық сыныўы мүмкин, яки тақылды үй ишинде мәлел туўыўына себепши болыўы итимал, мийман келип отырса, кеўлине алыўы мүмкин).

3. Күлкинди тыя алмасаң тырнағына қара.

4. Келген мийманды уйықларда үйдин оң жағына жатқарыў керек.

5. Намаздағы мерекеде сүйек кемириўге болмайды. (Сүйек кемирип отырыў өлген адамды, жанындағы қапа болып отырғанларды сыйламаўшылық белгиси болып табылады).

6. Пыпак, қайшы сыякты кескир әсбаплар қолдан-қолға берилмейди.

7. Ағайынның кишкене балалары бир-бирине мийримли болсын деген тилекте, жаңа туўылған нәрестениң аяғынан баслап үстилерине шийринлик затлар байлап көрсетиледи.

8. Жол беклеген болмайды.

9. Әўлийешиликке қарай қол шошайтып сөйлеўге болмайды. Ондай болған халда екінши бармағынды (шошайтқан қолынды) тистелейсең, яки аяғыңа басасаң.

10. Халықта сүт хақы сораўды орынлы деп санайды. Ананы разы етиў дурыс, шәрт. Бирақ аз-көп демей, жағдайға қарап назырқанбай, берген нәрсесин алыў тийис.

11. Ер адам тандырға үнилмейди.

12. Сүт, қатық апарылған ыдысты бос қайтарыўға болмайды. Уйытқыны қатықтың жуғы керек еди, деп соралады.

13. Қыз бала есикте отырмаўы керек. Үйдин оң жағында отырғызылады.

14. Босағаға келип жығылған адамның аўзына май, нан асатады.

15. Мал сойып атырғанда төсинин қасындағы (алдыңғы аяқ беттеги) шемиршекти тамға ылақтырып жабыстырады.

16. Өли шыкпай турып бас жууыҗа, кир жууыҗа болмайды. «Бас жууһа, басына қайызғақ түседі». «Кир жууһа, өли кирдин сууына батады», деген ырым бар.

17. Егер хаял сипсесин биреуҗе қаратып сыпырса, онда оны адамлар жақсы көрмейтуғын болады.

18. Үйден биреу ұзақ сапарға атланғанда үш күнге шекем үй сыпырылмайды. Егер сыпырсаң, кеткен адамның қайтып келіуі қыйынласадымыш.

19. Кеседсги шайың төгілсе, алыстан асығып мийман киятырғаны.

20. Қазанды кепкир менен қақсаң (урсаң) берекети қашады.

21. Қарызыңды үш рет сорайсаң, бермесе гүнә қарыз алыушының мойнына шөгеді.

22. Әкенің қарызын бала өтесе сауап.

23. Түсти ер адамға жорытыу لازم.

24. Түсти хәр кимге жорыта берме, өзің жақсылыққа жоры да қой. Түсти азанда жорыу керек.

25. Түсти жақсы нәрсеге жорыу тийис. Түс деген қорғасын, қалай жорыса, солай қарай домалайды. Түс деген түлкінін қуйрығы, түіенің қумалағы, қалай жорысаң солай кетеді.

26. Сүтке суу қосыуға болмайды. О дүньяда кирпичің менен айырасаң.

27. Сүт, қатық сатыуға болмайды.

28. Биреуҗе береси қарызыңды беріп қутылыуың шәрт. Болмаса о дүньяда сени ешек етип миніп жүреді.

29. Әулийе басына барғанда өлінің басында көп жылай беріуҗе болмайды. Көз жасың думан болып, өліге изінен ким келгенін көрсетпей қалады.

30. Жас келиншек анау-мынау затларды урлап жей берсе, баласы урлықшы болады.

31. Өли шығарылар уақытта бет жууылмайды, үйде уйықтамау керек.

32. Өли шығарылар уақытта хәмледар хаял белін орамал менен бууып туруы тийис.

33. Нәрестени бесикке бөлеп атырғанда келген адам бала уйықтамастан бурын кетпеуі зәрүр. Уйқысын алып кетедимиш.

34. Келиншек бийкешинен бурын ауқатқа қол созбауы тийис.

36. Кирген үйден қуры ауыз шыкпау тийис.

37. Жатарда бөлектеліп ас ишпе.

38. Оразашыларға ауыз аптырсаң (ауқат берсең) сен де ораза тутқанлар менен бара-бар сауапқа ерисесен.

39. Түнде қарыз беріуҗе, алыуға болмайды.

40. Азанда қарыз беріуҗе болмайды.

41. Биймезгил науқастың кеулін сорама.

42. Босағаны бассаң үйің дәулеті қашады.

43. Босағада сәлемлессең, яки хошлассаң, жақын арада сол адам менен гийнелесіп қаласаң.

44. Бойдақ жигит босағада отырса өмирі тақ өтеді.

45. Кәйін енесі жақсы көретуғын адам пискен астың үстінен шығады.

46. Босағада турууға болмайды. Себебі өлінің босағада бир қойып шығарады. Сонлықтан бахтына кес болады.

47. Тайын асты ишпей, таслап кетпеу керек, ең қурығанда ауыз тийіуің шәрт.

48. Әкетіп баратырған табыттың алдынан кесіп өтіуҗе болмайды.

49. Үйге мийман келгенде үй сыпырыуға, қазан-табақ тақырлатыуға, балаға бақырыуға болмайды. Жактырмаған адам сөйтеді.

50. Биреудің үйінде ауқатқа түйіліп қалсаң, келесі жылы тағы сол үйден дуз ишесең.

51. Таза түскен келиншек үйге ийіліп кіреді.

52. Қыз бала мүйеште отырмайды. Көп жүріп қалады.

53. Хаял адам күйеуінің атын айтпайды.

54. Таза түскен келин ауқаттың дузын дәслепп кәйін енесіне көрсетіп алады, соң өзі ишіп көреді.

55. Лазымға барғанда өлінің үстінен жаман гәп айтпайсаң. Намазы тарқамай турып кетіп қалмайсаң, гүнәсын көтересен.

56. Намаз оқылып атырғанда алдынан кесіп өтпейсен, алдында отырмайсаң.

57. Тили шыкпаған бала үйіңе келгенде қолына бир нәрсе беріп жиберіуің зәрүр.

58. Қыз бала аўқаттың дузын өткiр қылып жиберсе, биреў-ди унатқаны.

59. Қыз бала есикке жығылса, сол үйге соның аўырлығындай байлық келеди.

60. Қыз бала төрде отырса, сол үй байыйды.

61. Қыз бала қатты жерге отырса, қәйин енеси қатты болады.

62. Өзин аспаған қазанның дузын көриўге болмайды.

63. Усынылған саўғадан бас тартпаў тийис. Өкпелетип аласаң.

64. Жақсылық хабарды айтқан адамға рыйза етип сүйинши бермек дәркар.

65. Бир салым дуз сорағанға үш салым бересен.

66. «Нан же» деген мирәтти қабыл алып, аўыз тийиў шәрт.

67. Дәўлет қусы: «Қай жерде аўызбиршилиқ болса сол жерде боламан» деген.

68. Ерли-зайыплы аўқатты қараңғыда жесе, баласы уры болады.

69. Бөбектиң аты жасы үлкенлерге қойдырылады.

70. Аўқатланып отырғанда қасық түсип кетсе, нашар адам, пышақ түссе, ер адам келеди деп жорылады.

71. Әкеси бар адам малдас қурынбайды.

72. Есиктиң еки жағында турып сәлемлеспеў керек. Я ишке, я сыртқа шығып сәлемлесесен.

73. Ата-анасы тири адам жиликти кемирмейди. Майын шағып жемеўи тийис, ата-анаға мийримсиз болады.

74. Әкеси тири адам бас (гелле) жемеўи лазым.

IX. ЖАҚСЫ НИЙЕТКЕ БАЙЛАНЫСЛЫ ЫРЫМЛАР

1. Тойға айтып келген хабаршыға жуп нан, намазға айтып келген хабаршыға тақ нан ұсынылады. Той жуп болсын, намаздың болса өзи менен өзи кетсин деген нийетте. Хәтте, намазға айтыўшыға «нан же» деп айтылмайды да.

2. Бала қырқынан шыққаннан соң ийт көйлеклерин ийтке кийгизсе жақсы болады.

3. Бәхәрде туқым егисте өзин сеппей турып, сораўшыларға туқым берме.

4. Келиншек түскенде қазаны майлы болсын, деп ошаққа май қуйылады.

5. Узақ жасаған ғарры-кемпиір шаўлығының алақанына сары май салып жалайды.

6. Кеседе шәмбе көринсе қонақ киятыр деп түсиниледи. Шәмбе ұзын болса—ұзын, келте болса—келте, қатты болса ер адам, жумсақ болса хаял адам киятыр деп жорыйды.

7. Ер адам алыс сапарға атланғанда хаял адам шығарып салмайды.

8. Босағаға тери таслап қойыў керек, басқан адам усы хожалыққа бир нәрсе әкелсин деген нийетте.

9. Жолға атланған адамнан «қаяққа баратырсаң?» деп соралмайды.

10. Биринши табыстан қарыз берилмейди.

11. Баспақлы сыйыр әкелинсе, үй бийкеси баспағының маңлайына ун жағады, ырыскы-несийбелі, сүтлі болсын деген нийетте.

12. Нәл отырғызажақ адам нәлдеринен өспейди-аў дегенин де басқа адамға бермеўи тийис. Бағдың қуты, дәўлеті сол нәлде кетип қаладымыш. Туқымның аўысқанын да бериўге болмайды. Егиннің берекеті қашадымыш.

13. Баланың тусаўын — еки аяғына байланған жипти шаққан, жүргиш адамға кестириў лазым. Сонда тез жүргиш болады. Ол кесерде:

«Ғаз-ғаз балам, ғаз балам,

Қурысқан бойды жаз балам,

*Адымды көрейин,
Көз тиймегей түкирейин,*

деп «тусау кесіу» косығын айтады.

14. Гүби писип май алғанда, биринши гүбиден алынған майдан жеместен бұрын кара үйдін ууықларына жағып аласан. Сонда үйиміз майлы (курғын) болады деген түсиник бар.

15. Мәс халында көзін негр көрінсе хызмет орнын жоқарылайды.

16. Казанды төнкерип қойма, дәулетін қашады.

17. Гелленін қулағы — кишкене баланың пайы. Катықулақ болсын деген нийетте оған бериледи.

18. Ул баланы 35 күнде, қыз баланы 45 күнде қырқынан шығарады: баламның қалың малы аз болсын, қызымдики көп болсын деген нийетте.

19. Қыз баланы айттырып атырғанда қыз жоқ болып шықса, яки уйықлап, ямаса жылап атырған болса ол қызды алмау зәрүр.

20. Жаман ауырыудың атын айта бермеу зәрүр.

21. Үйден биреу сапарға атланып баратырғанда үй сыпырмайсан, жолы болмайды.

22. Жас нәрестені үйге биринши алып киргенде, шығарғанда басы менен аяғын тең киргизесен, тили ерте шығып, тез жүреді.

23. Аяқ кийімге «қутлы болсын» демейсең, «душпан аяқ астына» дейсең.

24. Жаңа кийім кийгенде қутлы болсын айтасаң.

25. Көпшилик пенен сәлемлесип атырғанда қоллар кесилип қалса, тойға барасан.

26. Ерлі-зайыпшылар сәлемлеспейді.

27. Қыз бала ернін бояғанда үстинги ернінен басласа сүйгеніне қосылады.

28. Мол өндирилген өнімнің муғдарын санасан, берекеті қашады.

29. Ошақтағы отынның сыртқа шыққан бөлегін аяқ пенен ысырыуға болмайды. Отты, хожалықты тебиу деп саналады.

30. Сатып атырған затына қарыйдарлар хәрредей үймелесип қалсын деп затларыңның қасына хәррениң уясын қоясаң.

31. Узақ жерлерге, көп уақытқа кетер болсаң, қалтаңа үйден дуз, топырақ салып шығасаң.

32. Тойда келгенлердің дастурханына жуп нан, лазымда так наннан түйиледи.

33. Бесикти еки адам көтермеуі керек.

34. Еки адам бирден ойласпай биреудің атын айтса, көп узамай сол адамның өзі яки хабары келеді.

35. Жаңа түскен келиншек үйге кирерде босағаға маңлайын тийгизиуі лазым.

36. Келин шымылдықта отырғанда кәйиненеси оған уршық пенен азғантай пахта береді. Соны келин азырақ ийирип, уршыққа орайды. Бұндағы мақсет: келин үйдегі жұмыстарға уршықтай айналсын дегені.

37. Беташарда келиннің аяғының астына, минезі қойдай әлпайым, жүндей жумсак болсын, деген нийетте қойдың териси жайып қойылады.

38. Жаңа кийімди ийеси кийместен бұрын кийиуге болмайды.

39. Қырман түпти хеш кимге бермейсең...

40. Беташарда келиншектің басына жауылған шаршының ұшына мийуенің шақасы (таяғы) байланады.

41. Көп жасаған кемпир-ғарры қайтыс болғанда «топырақ жалама» бауырсақ писириледі. Оны адамлар «теберик» деп таласып жейді.

42. Қыстағы биринши қарды мойынға салса, ашыулаңбай қайта оны бир тойдырыуың керек.

43. Алыс, узақ сапарға атланатуғын адам жақын-жууықтарына жоллық берип атланса, сапары қайырлы болады.

44. Бесикти саудаласпай, устаның айтқанына аласаң.

45. Нәрестенің атын хәр қандай жақсы нийетлерге байланыстырып қойған жақсы.

Х. ТУРМЫСТЫҢ ХӘР ҚЫЙЛЫ ТАРАҰЫНА БАЙЛАНЫСЛЫ БЫРЫМЛАР

1. Ара-тура садака берип турыў лазым.
2. Ийтсийгек өсимлигиниң егинди зыянлы жәнликлерден қорғауда пайдасы үлкен.
3. Садака бергенге қарағанда қарыз бергенниң алатуғын саўабы көбирек, деген гәп бар. Себеби садаканы зәриў емес адамларға-ақ бересең де кетесең. Ол адам сениң бергениңе оншелли зәриў болмағанлықтан, шын кеўлинен алғыс айтпаўы мүмкин. Ал қарыз берсең, қарыз сораўшы мүтәжиниң питкенине қуўанып, сеннен жүдә миннетдар болады хәм шын қалбиниң сени алғыслайды, хәк пәтия береді.
4. Түнде суў, күл төгиўге болмайды.
5. Гүжимди қартайған адам егиўи керек. Себеби гүжим екен адамның өлимин тилеп турадымыш: «Өлсе-өсемен» дейди екен.
6. Ийниң тартса жақын адамың менен көрисесең.
7. Ийегиң қышыса сорпа (аўқат) ишесең.
8. Оң алақаның қышыса көрисесең, шеп алақаның қышыса пул түседі.
9. Оң қабағың тартса қуўанасаң, шеп қабағың тартса қапа боласаң (Базыларда керисинше болыўы да мүмкин).
10. Дән суўырғанда ысқырсаң, самал еседі.
11. Ай шалқалап туўса күн суўық болады.
12. Белди тикейтип қойыўға болмайды, гөр қазғайман деп тилек тилеп турадымыш.
13. Суў әкелген адам қапыны өзи ашып кириўи зәрүр. Болмаса суў өли жуўғайман деп тилейдимиз.
14. Биринши күни қарыз бериўге болмайды. Сәтсиз болады.
15. Туўылмаған балаға нийетлеп, кийим-кеншек алыўға болмайды.
16. Еки куман қатарластырылып қойылса, үйге аза шақырады.
17. Түнде сыртқы айнаға қарай бермеў керек. Жин урып кетеди.
18. Байрам уранлары, сүренлери қара бояў менен жазылмайды.
19. Сынық айнаға қарамаў зәрүр.

20. Егер үйге қонақлар келмей кетсе, дастурханды жайып кейин силкип алып қойсаң, көп узамай қонақ келеді.
21. Байқамастан кийиминди терис кийип алсаң, қолайсыз ўақыяға дуўшақерлесесен.
22. Нанның үстине ашпы зат қоймаў лазым.
23. Әкеге усаған қыз бахытлы болады.
24. Абайсызда бир нәрсени түсирип алсаң, асығып биреўдин қиятырғаны.
25. Шебер кийим тиккенде азғана бөлегин алып қалмаса, шеберлиги кетип қалады.
26. Етикти шешип болып, жатқарып қоясаң. Сонда мийнетиң азаяды.
27. Неке жүзигин жойытқан адамның өмири қысқа боладымыш.
28. Қыраў түссе онша суўық болмайды.
29. Таңның алдында көрген түс дурыс келеді.
30. Құмырсқа аўқатлық затларын дөң жерлерге, тереклерге тасып шығарса, бул сол жерде жақын арада суў тасқыны болатуғынның белгиси.
31. Фарғалар фарқылдасып төменнен ушса қар жаўады.
32. Гөр қазып атырғанда белди екінши биреўге қолма-қол бермейсең, жерге таслайсаң.
33. Қыздың, тигиншиниң биринши мәртебе тиккен затын шешеси отқа тасласа — сулыў, суўға тасласа — шаққан тигетуғын тигинши болады.
34. Инсанның тәғдири қай ўақытта, қай жерде туўылғанына да байланысly болып келеді.
35. Күн қызарып батса, келеси күн жылы болады.
36. Қуслар төменлеп ушса, жаўын жаўады.
37. Жаўын жаўып турғанда күшли самал ессе, тез арада жаўын тынады.
38. Таўдағы жыланлар ордасын өзгертип, басқа жаққа көше басласа, жер қозғалыўдың, қуласы тәбийий апаттың белгиси.
39. Кендир дақылды хәр қыйлы зыянкеслерден аман сақлайды.
40. Қарақалпақларда бир, үш, жети, қырық, жүз санлары кийели деп саналады.

41. Адамның минези киндик шешесине тартады.
42. Турмыста жүз берген хәр кандай кууанышынды киши етип болса да белгилеп турған жаксы.
43. Егер биреу сени ғабырысып баска биреуге усатса, кандайда бир олжалы боласан.
44. Бурынлары дийканлар етинге түскен куртты жок етиу ушын балыкты унтап, атызға себелеген.
45. Биреудин үйинен шыгып баратырғанда тутка, шеге т.б. бир жеринди илип қалса, яки тосыннан соқтығысып қалсаң, көп узамай сол үйге қайта келесен.
46. Тигис тиккен қыз ийнени бармағына суғып ала берсе, биреуге кеули кеткени.
47. Ержеткен қыз өзиниң қайсы тәрәпке турмысқа шығатуғынын анықлау ушын аяқ кийиминиң биреуин парбактан сыртқа ылақтырып жиберип, изинен екінши аяқ кийими менен хәккелеп барса, ылақтырылған аяқ кийиминиң тумсығы қайсы тәрәпке қарап турса, сол тәрәпке турмысқа шығады.
48. Бойжеткен қыз өзиниң усы жылы турмысқа шығатуғын-шықпайтуғынын анықлау мақсестинде жазда дәрьяның бойына барып, бир шәмен гүлди суўға таслайды. Егер шәмен батпай, ығып кетсе, қыз сол жылы турмысқа шығады, ал шәмен жағада ықпай иркилип қылса, сол жылы дузы көтерилмейтуғыны.
49. Қонақлағанда қораздың басы күнбатарға қарап турса го-ғоклап шақырмайды.

Ырымлар тийкарынан 1989-95-жыллары жыйналды.

Халық аузынан жыйнап, қайта ислеген, тәртиплестирген:

Алланазар ӘБДИЕВ,
филология илимлериниң кандидаты, «Антик дүнья»
халықаралық илимий академиясының академиги,
жазыушы, журналист.

МАЗМУНЫ

Жыйнаушыдан.....	3
Тәуипшиликке байланысly ырымлар.....	7
Адам мүшелерине байланысly ырымлар.....	19
Диний исенимлерге байланысly ырымлар.....	21
Хайуан, қус хәм жәнликлерге байланысly ырымлар.....	25
Үрп-әдет, дәстүрлерге байланысly ырымлар.....	27
Тәртип, тәрбияға байланысly ырымлар.....	29
Тазалыққа байланысly ырымлар.....	34
Ауызбиршиликке, әдеплилик, сыйласыққа байланысly ырымлар.....	37
Жаксы нийетке байланысly ырымлар.....	41
Турмыстың хәр қыйлы тарауына байланысly ырымлар.....	44

АЛЛАНАЗАР ӘБДИЕВ

ҚАРАҚАЛПАҚ ЫРЫМЛАРЫ

Қарақалпақ тилинде
Нөкис-2014

Редактор: *А.Дәулетмуратов, Э.Сайтжанова*

Корректорлар: *С.Гүлиμβетов, А.Файзуллаева*

Оригинал макеттен басыўға рухсат етилген ўақты: 8-октябрь, 2014-ж. Қағаз форматы 60x84 $\frac{1}{16}$. Кегль 12. Көлеми 3 баспа табақ. Офсет баспа. Нусқасы 90. Буйыртпа №К-04. Баҳасы шәртнама тийкарында.

«FARMA PRINT NUKUS» ЖШЖ типографиясында басылды.
Мәнзил Нөкис қаласы А. Досназаров көшеси, 62-жай.